

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “วิถีการดำรงชีพและการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการเกษตรของเกษตรกรบ้านนุ่งคล้า ตำบลบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์” ดำเนินกิจกรรมในช่วงเดือนมิถุนายน ถึง เดือน สิงหาคม 2559 มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพภูมิหลังและพัฒนาการการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชาวบ้านนุ่งคล้า ตำบลบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม 2) เพื่อศึกษาวิถีชีวิต สถานการณ์คนรุ่นใหม่และเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทำการเกษตรของกลุ่มเกษตรกรบ้านนุ่งคล้า ตำบลบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ 3) เพื่อศึกษา ปัจจัย เงื่อนไขในการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการเกษตรของเกษตรกรรุ่นใหม่บ้านนุ่งคล้า ตำบลบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และ 4) เพื่อทดลองรูปแบบการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เรื่องการสืบทอดภูมิปัญญาการทำเกษตรกับกลุ่มทายาทเกษตรกรบ้านนุ่งคล้า ตำบลบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

กระบวนการศึกษามี 3 ระยะคือ 1) ช่วงการเตรียมความพร้อมทีมวิจัย โดยเน้นให้ทีมวิจัยเข้าใจหลักคิด เป้าหมาย วิธีการ เครื่องมือในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงการเตรียมความพร้อมของชุมชนให้รับรู้แนวทางการดำเนินงานวิจัยร่วมกัน โดยผ่านกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการและการจัดเวทีในชุมชน 2) ช่วงศึกษาข้อมูล เป็นช่วงที่ศึกษาข้อมูลรายบุคคลของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งจะทำให้รู้พัฒนาการและสถานะของเกษตรกรรุ่นใหม่ที่เป็นอยู่และเงื่อนไข ข้อจำกัดในการสืบทอดเกษตรกรรมยั่งยืน โดยดำเนินการผ่านกิจกรรมการลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์รายแปลง เวทีประชุมกลุ่มย่อยและเวทีประชุมใหญ่เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล 3) ช่วงทดลองปฏิบัติการและสรุปผลการวิจัย เป็นการดำเนินการตามแผนการทดลองปฏิบัติการที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลในช่วงศึกษาข้อมูลรายบุคคล โดยทดลองปฏิบัติการควบคู่กับการสรุปบทเรียนเพื่อออกแบบการทดลองปฏิบัติการใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย แล้วจึงประชุมทีมวิจัยเพื่อสรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า อาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มีการทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยเฉพาะการทำนา และหลังการทำนาจะปลูกพืชผัก และยาสูบ และยาสูบที่ได้มาจากบ้านนุ่งคล้านั้นก็จะเป็นที่ขึ้นชื่อของหมู่บ้านใกล้เคียงจนได้รับฉายาว่า “บ้านนุ่งคล้า ยาเมา” แต่ในปัจจุบัน นั้นการดำรงชีวิตของชาวบ้านนุ่งคล้าได้

เปลี่ยนไป จากการที่ทำแบบพออยู่พอกินเป็นการค้าขาย มีการพึ่งพาปัจจัยภายนอกและมีโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์ มาตั้งในพื้นที่ทำให้ชาวบ้านหลายคนขายที่ทำกินของตนเองและเลิกทำการเกษตร จึงทำให้รูปแบบการทำเกษตรกรรมที่หลากหลายเหลือเพียง 2 รูปแบบคือ รูปแบบการเกษตรเชิงเดี่ยว ได้แก่ การทำนา การปลูกอ้อย การปลูกมันสำปะหลังและรูปแบบการเกษตรแบบผสมผสาน ได้แก่ การทำนาร่วมกับการปลูกอ้อย ปลูกมัน เลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืชผัก เป็นต้น ในอดีตการถ่ายทอดวิถีชีวิตด้านต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่นผ่านการสั่งสอน พูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาและร่วมกันแก้ไข ทำให้คนรุ่นใหม่หรือผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมีความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อผู้ถ่ายทอด ซึ่งมีทั้งการบ่มเพาะในครอบครัวและชุมชน แต่ในระยะถัดมา เมื่อการติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชนทำได้สะดวกสบายมากขึ้น ทำให้การรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ด้านต่างๆ เปิดกว้างมากขึ้น จึงส่งผลต่อความเชื่อของคนรุ่นถัดมา คนรุ่นใหม่เชื่อมั่นในความรู้ใหม่และสังคมภายนอกมากกว่าครอบครัวและชุมชน ให้ความสำคัญกับความรู้ภูมิปัญญาน้อยลง แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้สมัยใหม่บางอย่างกลับเอื้อต่อวิถีการเกษตร เช่น ความรู้ด้านการจัดการน้ำเพื่อการทำเกษตร จึงทำให้เกษตรกรหลายรายยังคงมีความหวังต่ออาชีพเกษตร แม้ว่าจะต้องต่อสู้เรื่องการไม่มีที่ดินถือครองเป็นของตนเองและความเสื่อมโทรมของดิน จึงทำให้เกษตรกรที่ยืนหยัดดำรงวิถีเกษตรอยู่ในปัจจุบันต้องเรียนรู้หาความรู้ในการฟื้นฟูดินและการจำหน่ายผลผลิตตามวิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจที่เปลี่ยนจากวิถีหาอยู่หากินเป็นวิถีซื้ออยู่ซื้อกินโดยมีเงินเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต

สถานการณ์คนรุ่นใหม่ในชุมชนบึงคล้า พบว่า คนรุ่นใหม่อายุน้อยหรือวัยทำงานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์ จึงแทบไม่มีคนรุ่นใหม่สืบทอดอาชีพเกษตรกรรมจากครอบครัว มีเพียงกลุ่มคนสูงวัย เช่น ข้าราชการใกล้เคียงอำเภอรราชการ วัยทำงานอายุประมาณ 50 ปีขึ้นไปที่หันกลับมาทำเกษตร ทำให้เกิดข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้ว่า คนรุ่นใหม่ก็คือ ผู้ที่เปลี่ยนการประกอบอาชีพจากอาชีพอื่นมาเป็นการทำการเกษตร โดยการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ ที่นำความรู้และทักษะการบริหารจัดการ รวมทั้งเทคโนโลยีมาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต รวมถึงเป็นบุคคลที่มีความคิดแปลกใหม่ และมีความทันสมัย มีการใช้เทคโนโลยี และริเริ่มทำสิ่งใหม่ๆ เสมอ และมองว่าหากจะทำการเกษตรได้ต้องใช้เงินลงทุนแต่ต้องทำแบบพอเพียง พออยู่พอกิน ชีวิตจึงจะเป็นอิสระและมีความมั่นคง โดยไม่มีการนำอายุมาเป็นกรอบในการกำหนดนิยามของคำว่า “คนรุ่นใหม่” ซึ่งเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทำการเกษตรของคนบ้านบึงคล้า ก็คืออาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพหลักของครอบครัวมาก่อน และครอบครัวให้การสนับสนุน เป็นอย่างดี และมีกลุ่ม

คนที่ช่วยเหลือกันทั้งเรื่องการแลกแรงงาน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความรู้ด้านการเกษตร ซึ่งรูปแบบที่จะทำ ก็คือรูปแบบผสมผสาน ดังนั้น การสืบทอดภูมิปัญญาด้านการเกษตรของเกษตรกรบ้านนุ่งคล้า มี 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการสืบทอดในระดับครัวเรือน ที่มีการสืบทอดใน 3 ลักษณะ คือ ก. การทำการเกษตรแบบใช้ แรงจูงใจ มีรายได้ และมีเงินออม ทำให้ตนเป็นต้นแบบ ข. การทำการเกษตรสำหรับคนที่มาซื้อผักขายร่วมกับการทำการเกษตร ค. การทำการเกษตรของครอบครัวข้าราชการและอาชีพหลักอื่นๆ ที่มีรายได้ประจำ 2) รูปแบบการสืบทอดในลักษณะกลุ่ม เป็นกลุ่มเกษตรกรที่ปรับระบบการผลิตใหม่ที่มีเงื่อนไขและข้อจำกัด การ ขาดเพื่อน และการเรียนรู้แลกเปลี่ยนเทคนิคการผลิตใหม่ๆ ใช้ความสัมพันธ์แบบเป็นเพื่อนกัน แลกเปลี่ยนกัน สร้างกำลังใจให้กัน แต่จะแปลงมีการพัฒนาและมีการรวมตัวในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนั้น หากจะทำให้คนรุ่นใหม่หันมาสนใจประกอบอาชีพเกษตรกรรม ผู้ใหญ่ต้องทำตนเองให้เป็นแบบอย่างในการทำการเกษตร ได้ไปเรียนรู้ศึกษาดูงาน มีคนเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ ครอบครัวยึดมั่นและหากจะเชื่อมต่อกับคนรุ่นใหม่ใน หมู่บ้าน แกนนำต้องเข้าไปแลกเปลี่ยนพูดคุยกับผู้ปกครอง รวมถึงคนรุ่นใหม่จะอยู่คนเดียวหรือทำงานเพียงคนเดียวไม่ได้ คนรุ่นใหม่ยังคงต้องการเพื่อนเพื่อแลกเปลี่ยนและให้ความรู้ รวมถึงมีคนเข้าใจในการทำงานของตนเองซึ่งอาจเป็นคนในครอบครัว เพื่อนหรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่มีความรู้และเคยทำการเกษตรมาก่อนเคยเป็นที่ ปรึกษาให้คำแนะนำ เพื่อสร้างความมั่นใจว่าตนเองสามารถกลับมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้และสามารถ กลับมาอยู่บ้านได้อย่างมีความสุข

โดยบทเรียนสำคัญของทีมวิจัยคือ